

Professor i historie i Kiel Alexander Scharff har i udvidet form publiceret et foredrag, som han har holdt i flere afdelinger af det slesvig-holstenske universitetsselskab: »*Schleswig-Holstein in der europäischen und nordischen Geschichte*» (1955. Verlag Ferdinand Hirt in Kiel. Pris 3,40 DM). Det lille skrift er på 60 sider, hvoraf 20 udgøres af »Vergleichende Zeittafeln« samt litteraturhenvisninger. Formålet med skriftet, der hos læserne forudsætter kendskab til hertugdømmernes historie, er givet i titlen. Der er mange træffende og gode bemærkninger om de forskellige indflydelser, der gennem århundrederne har formet hertugdømmernes politiske, økonomiske og kulturelle historie, og som unægtelig har bidraget til denne histories »Vielgestaltigkeit«. Der er nok adskillige enkeltheder, som danske historikere ser anderledes på, men professor Scharffs stræben efter en objektiv og billig vurdering bør meget påskønnes. Størst utilfredshed vil man fra dansk side vel føle ved, at han i tidstabellerne lader »Schleswig-Holstein« optræde som enhed i den ældre middelalder, skønt han samvittighedsfuldt i teksten betoner det urigtige heri.

H. H.-I.

De baltiske lande var i det 17. århundrede vigtige kornproducenter, og kendskab til produktionsforholdene her vil kunne kaste lys over kornhandelen i Nord- og Vesteuropa og dens prisforhold. I Dr. Arnold Sooms bog »*Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert*» (Lund. 1954) gøres der særdeles grundigt rede for, hvordan de estniske godser arbejdede, og hvorfor de var i stand til at levere meget billigt og holdbart korn til det europæiske marked. Forfatteren, en estnisk emigrant der arbejder i Stockholm, har i det svenske rigsarkiv og i kammerarkivets papirer fra reduktionen fundet et rigt og mangesidigt materiale, der gør det muligt at følge det årlige arbejde på et estnisk gods fra uge til uge i alle detaljer og at se den almindelige tekniske, økonomiske og sociale udvikling. Der foregik kun en meget ringe landbrugsteknisk udvikling, overvejende på den svenske højadels godser, i løbet af århundredet, men på grund af den stigende efterspørgsel efter korn foretog godsejerne en enorm udvidelse af det dyrkede areal, både ved øgelse af de oprindelige hovedgårdes tilliggende og ved til disse at knytte »beigüter«, det vil sige nye ladegårde, der fik deres jord dels ved hensynsløs inddragelse af bondejord, dels ved nyopdyrkning af mindre værdifulde arealer, der fx. havde ligget hen til græsning, eller af skovene, for hvilke udviklingen blev katastrofal, så der indtrådte træmangel. Forf. beregner forsigtigt, men med et stort usikkerhedsmoment, som han selv er

klar over, de gamle hovedgårdes arealforøgelse til 100—150% i løbet af århundredet, hvortil må lægges et stort, men vistnok uberegneligt antal »nebengüter«. Kornproduktionen voxede imidlertid ikke i samme omfang, fordi bønderne trods det øgede hoveri ikke kunne overkomme at dyrke den nyindtagne jord effektivt, og fordi en del af arealforøgelsen var inddraget bondejord, hvorfor landgildeydelsen i korn gik ned. I alt synes ca. $\frac{1}{4}$ av bondejorden at være overgået til hovedgårdsdrift, og som følge deraf udgjorde bøndernes avgifter en stadig synkende del af den samlede godsindtægt. På grundlag af det fremlagte materiale fra slutningen af århundredet kan landgildeindtægten anslås til ca. 63% af hele godsindkomsten. Av kornavlen var ca. 45% rug og ca. 40% byg, og dette korn var det eneste produkt, der virkelig kom til at spille en rolle som exportartikel, medens andre varer aldeles overvejende blev brugt på godset eller i beskeden omfang sendtes til godsejerne i Sverige. Ved en omhyggelig gennemgang av regnskaberne fra en række godser er det lykkedes forf. at påvise, at 70—80% av godsernes indtægter var nettogevinst, medens materialet ikke har muliggjort at give et blot nogenlunde sikkert billede av, hvordan den ved godsindkøbet investerede kapital blev forrentet.

Når herregårdene har kunnet forøge arealet så voldsomt og har kunnet give så stort nettoudbytte, skyldes det ikke så meget efterspørgslen efter korn som den overordentlig billige arbejdskraft, fordi bønderne reelt var livegne og kunne bebyrdes med et umådeligt og stadigt voxende hoveri. Man var inde i en for bønderne ødelæggende udvikling: kornefterspørgslen medførte arealudvidelse og dette igen øget hoveri, og forf. påviser godt, at et landbrug baseret på frie lønarbejdere ville have givet underskud. Dertil kom en stigende opfindsomhed med hensyn til udnyttelsen av bønderne til andet arbejde end det egentlige landbrug fx. til forsøg på at skabe manufakturer, kalkbrænding, teglbrug m. m. Bøndernes eneste værn mod herremændenes voxende krav var flugt, og selv om flugten lykkedes, var det usandsynligt, at den skaffede den flygtede bedre levevilkår som husmand eller landarbejder. Bondestandens sociale stilling var svag ved periodens begyndelse, men forringedes yderligere gennem århundredet. De sidste rester av »frie« bønder forsvandt, og indvandrede finner, der oprindeligt var frie fæstere, gik ret hurtigt op i de livegnes masse. De svenske adelsmænd, der erhvervede godser i Estland, kom naturligt nok med forestillinger om en fri bondestand, men de optog hurtigt den baltiske, det vil sige den tyske, adels opfattelse av bønderne som døve og upålidelige redskaber, der *måtte* holdes i ørerne, og Karl XI.s av kristelige og humane motiver dikterede plan i 1680'erne

om at frigøre bønderne i Østersøprovinserne blev til intet, fordi han mødte voldsom modstand hos den baltiske adel og frygtede dette og de økonomiske følger av sin reform. Så vidt det kan ses, var den svenske højadel, delvis i kraft av sin kapitalstyrke, initiativrigere og dygtigere og også humanere end de konservative og standshovne tyske smågodsejere. Når bønderne kunne tvinges til det umådelige hoveri, skyldtes det i ikke ringe grad rene terror-handlinger fra ridefogederne, der støttedes — om ikke i terroren, men dog i deres håndfaste behandling av bønderne — av domstole og administration. Der foreligger en lang række klager fra bønderne og godsejernes bemærkninger hertil, men man savner i bogen en almindelig redegørelse for, hvordan kongen, til hvem mange klager var henvendt, og centraladministrationen stillede sig hertil.

Det ville være umuligt at give en så sikker og detaljeret fremstilling av godsdrift i Danmark i denne periode, som den forf. med grundighed har givet her, også når det gælder enkeltheder, der har haft ringe eller kun lokal betydning, men som hører med til et helt billede. Man får således oplysninger om alle de enkelte arbejdsformer, om brug av karvestok, om fiskeri og kalkbrænderi, om udnyttelsen av kvinders og børns arbejdskraft og om kostforhold og meget andet. På ett punkt er der stor lighed med danske forhold: det lave foldudbytte. I 1680'erne synes det i gennemsnit at have været en smule over 3 fold, når alle kornsorter tages under ett, og hovedårsagen til dette ringe udbytte var manglen på gødning, fordi man lagde så eensidigt vægt på kornproduktionen, at der blev holdt alt for lidt kvæg. De foretagne beregninger over, hvor meget gødning der behøvedes for at dyrkningen kunne betale sig, forekommer noget usikre, men det er klart, at jorden blev udpint, og gødning med aske gav kun ringe udbytte og kunne kun foretages på de steder, hvor der var tilstrækkeligt av den skov, som på anden måde reduceredes.

Da godsejerne indenfor den svenske højadel kun kom meget lidt på godserne, og da mange av de tyske smågodsejere foretrak den mere standsmæssige militærtjeneste fremfor at være landmænd, blev de fleste godser drevet ved forpagtere eller — og overvejende — forvaltere, og av deres dygtighed og redelighed avhang for en væsentlig del, hvad ejerne kunne få ud av godserne, men største parten av disse ridefogeder synes at have været udygtige og ilde anset. I slutningen av perioden blev forpagtere hyppigere, idet godsejerne for at skaffe likvid kapital undertiden pantsatte deres godser til borgere, der fik renter og avdrag ved at overtage godsets drift, men hertil besad de sjældent tilstrækkelig faglig viden.

Naturaløkonomien var så fremherskende, at landgildespecies og hoveri yderst sjældent avløstes med penge, men undertiden med andre landbrugsvarer end de krævede. Der var ikke tale om nogen større forøgelse af landgilden, selv om det forekom, men det var formentlig også umuligt, da bonderne på grund af det ustandseligt voxende hoveri simpelthen ikke selv kunne producere mere på deres gårde.

Forf. har ikke haft adgang til det i Estland bevarede kilde-materiale, og man føler i nogen grad manglen af tingbogernes stof, men i Sverige er kilderne så rigelige, at der har kunnet gives en solid og overbevisende fremstilling, der dog lider under, at kilde-materialet for størstedelen stammer fra den sidste halvdel eller snarere fjerdedel af århundredet, og forf. er noget tilbøjelig til at slutte bagud, hvad dog det estniske samfunds overvejende statiske karakter delvis kan berettige.

Bogen lægger hovedvægten på de landbrugsmæssige og sociale forhold, medens beskatningen og regeringens administration er trådt i baggrunden. Detailrigdommen kan undertiden sløre hovedlinierne, men et slutningsavsnit gør resultatet op, og det er en solid og stofrig bog, blot må en dansk udstøde et suk over, at Slesvig og Holsten gøres til en — ovenikøbet tysk — enhed.

Hans H. Fussing.

I 1938 udsendte W. N. Medlicott, nu professor i international historie ved Londons universitet, et værk om *«The Congress of Berlin and After»*. En fortsættelse af dette værk har han nu omkring to årtier senere leveret i sit nylig publicerede arbejde *«Bismarck, Gladstone, and The Concert of Europe»* (University of London. The Athlone Press. 1956. 353 sider). Væsentlig behandler denne bog kun årene 1880—81 med det forsøg, som Gladstone, der i april 1880 dannede sit andet ministerium, gjorde på at genoplive «den europæiske koncert» og med Bismarcks forhandlinger om «Dreikaiserbündnis», der førte til traktaten af 18. juni 1881. Medlicott kalder tiden 1879—82 for et vendepunkt i det europæiske diplomatis historie: Gladstones forsøg var det sidste før 1914, der gik ud på at opnå en afspænding i Europa. Samtidig lykkedes det Bismarck at gennemføre trekejserforbundet — og bringe «koncerten» til ophør.

Medlicotts arbejde bygger, så vidt skønnes, på en omhyggelig udnyttelse af et omfattende trykt og utrykt materiale. Af det sidste skal jeg fremhæve hans gennemgang af materialet i Wien statsarkiv, af det russiske gesandtskabsarkiv i London, af korre-